

IJODIYLIKNI TARG'IB VA TASHVIQ ETISHDA HUKMDORLARNING ROLI

Suvonova Kamola Raimqul qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: suvonova_kamola@umail.uz

Annotation: Abstract: The article deals with the problem of developing creativity in primary school students, the modern approach to the development of creative abilities and abilities of students, a complete and comprehensive picture of the relationship to the world, the universe and the environment. It is argued that the role of art lessons is enormous.

Keywords: Creativity, ability, fine arts, painting, intellectual, shrewdness, intelligence, intelligence, intelligence, artist, creative thinking, creative potential, intellectual potential, individual, virtue.

Annotatsiya: Maqolada ijodiylikning targ'ib etish bo'yicha hukmdorlarning roli, fikri qarashlari, ijodiylik masalalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilganligi, bu keng ma'no har qanday ko'rinishdagi taraqqiyot ekanligi xususida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Ijodkorlik, layoqat, tasviriy san'at, rangtasvir, intellektual, ziyrak, faxm –farosat, zehn, aqilli, rassom, ijodiy tafakkur, kreativ salohiyat, aqliy salohiyat, individ, fazilat.

Аннотация: В статье подчеркивается роль правителей в продвижении творчества, их взглядов и изучении творческих проблем, что в самом широком смысле является прогрессом во всех его формах.

Ключевые слова: творчество, способности, изобразительное искусство, живопись, интеллектуал, умный, интеллект, интеллект, умный, художник, творческое мышление, творческий потенциал, интеллектуальный потенциал, личность, добродетель.

Ijodiylikni targ'ib va tashviq etishda hukmdorlarning roli haqida eng qadimgi davrlardan beri gapiriladi. Sharqdagi adabiyot, poyeziya, raqs san'ati, oshpazlik san'ati, hunarmandchilik, me'morchilik, dugadgorlik, tekstil san'ati, shoyi ishlab chiqarish, zargarlik kabilarning rivojida bir qator Sharq davlat arboblari va hukmdorlarning roli juda katta bo'lgan. Xususan, Ulug' xitoy shoyi yo'lga asos solgan imperator Udi, unga, ya'ni Udiga Farg'ona vodiysidan otlarni olib kelish, bu yo'llar orqali esa G'arb davlatlariga shoyi sotishni tavsiya bergan Chjan Syan, Luqmoni Hakimning raiyat taqdiri ustida qayg'urishi, Amir Temurning va temuriyzodalari, xususan Akbar shohning savdo-sotiqni rivojlantirishi, Turkiyada Ulug' Sulaymon hukmdorligi davrida turli hunarlarning rivojlanishi kabilari shular jumlasidandir. Sharq adabiyoti, Sharq madaniyati tarkibida eng qadimgi davrlardan boshlab aynan inson qobiliyati masalasi qiziqish uyg'otgan.

Bizning hududimiz tarixi uchun "Avesto", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Kalila va Dimna", "Sindbodnoma", "Ming bir kecha", "Qobusnoma", "Guliston" va "Bo'ston", "Bahoriston", "Shohnoma", "Donishnoma", "Saodatnoma", "Siyosatnoma", "Rushnoma", "Qutadg'u bilig", "Devonu lug'otit-turk", "Hibat ul-haqoyiq", "Axloqi Jamoliy", "Xamsa" kabi asarlarda mehnat tarbiyasi, kasbu hunarlarni egallash, hunarmandlar, kasbu-kor egalari jamiyat hayotida tutgan o'rni, farzandlarni kasb egalari qilib tarbiya qilish talabi kabilarga alohida e'tibor qaratilgan.

Sharq allomalari, olim va faylasuflari, mutafakkirlaridan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Muso al-Xorazmiy kabilari kasb va hunarga ega bo'lishlikni inson hayoti uchun zarur ko'nikma sifatida baholashgan, chunki kasb va hunarga ega bo'lgan inson

har vaqt o'z qornini to'ydirib qolmaydi, balki jamiyat ehtiyojlarini ham qoplab, ko'pchilik hayotini tartibga solish uchun ko'mak beradi.

Islom madaniyati va islomiy ilmlarning buyuk namoyondalari Imom al Buxoriy, Burhoniddin Marg'iloniy, Hakim Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Imom Moturudiy, mutasavvuflardan Najmiddin Qubro, Ahmad Yassaviy, Yusuf Hamadoniy, Xoja Abduholiq G'ijduvoni, Xoja Bahouddin Naqshband, So'fi Olloyor kabilar ijodida ham kasbu hunar borasidagi tafakkur o'z ifodasini topgan bo'lib, ular asarlarida, ayniqsa Qur'on, Hadis va allomalar asarlarida hunarli kishining martabasi juda ulug'lanadi, o'z mehnati bilan halol luqma yeyishlik targ'ib-tashviq etiladi.

Abu Ali ibn Sino oilaviy tarbiyaning asoslarini bayon qilishga sayi-harakat qilgan. "Agar oila tarbiya usullaridan to'g'ri foydalansa, u o'z hayotida baxtga erishadi", deb hisoblagan olim. Bolani tarbiya qilish bu ota-onalarning asosiy burchi sifatida baholangan. Olim "Ro'zg'orshunoslik" kitobida ta'kidlashiga ko'ra, otaning vazifalaridan biri bu bola tarbiyasida uning imkoniyatlarini to'g'ri baholab, bolani jamiyat hayotiga tayyorlashdir. Bolada ilmga qiziqish bo'lmasa, uni ilmga rahbat qilmaslik, unda hunarlarga qiziqish bo'lsa, bolani boshqa yo'nalishlarga madbur etmaslik otaning vazifalaridan sanalgan. Binobarin, o'rta asrlardagi qarashlar tizimida ham bolaning layoqatlarini inobatga olgan holda, unda ijodiylik rivoji uchun sharoit yaratib berish zarurligi ta'kidlangan.

Hadislar orqali ilm yo'lida qilingan har qanday sayi-harakat ulug'lanadi. Ilm o'rganish musulmonlikning bosh xislati, ya'ni ibodatga tenglashtiriladi. Ibodat degani - ilm degani, ilm degani - ibodat degani aqidasi ishlab chiqiladi. Biroq mazkur aqidada ilmning o'rni va martabasi ulug'roq va ko'tarinkiroq ekanligi ta'kidlanadi. Aytiladiki, "Bir soatgina ilm o'rganish bir kechalik ibodatdan yaxshidir"¹. "Men musulmonman" aqidaviy formulasi tarkibida, uning mazmun-mohiyatida, uning mag'zida "Men-ilmilman" formulasi ma'no jihatdan mavjud ekanligi, chin musulmon ilmi musulmon bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi.

O'zbek xalqining buyuk shoirlaridan Alisher Navoiy esa olimlarni payg'ambarg'arlarga tenglashtirib, olimlarning martabasini juda ulug' tutadi, olimlarda payg'ambarlar sifatlarini ko'radi:

Birov kim qilsa olimlarga ta'zim,

Qilur go'yoki payg'ambarga ta'zim.

Xuddi mana shunday qarashlar tizimi o'rta asrlar G'arb ilmida ham keng tarqalgan bo'lib, umuman hozirgi zamon g'arb ilm-fan sohasi rivojida inson erkinliklari ichida aynan ijodiylikka bo'lgan juda katta g'urmat va mualliflik huquqining kafolatlari bugungi kun taraqqiyotining fundamentlaridan, uning asoslaridan biri bo'lgan.

K.Yungning ta'rifi ko'ra, insonda ikki asos mavjud, ular shaxsiylik va ijodiylikdir. Shaxsiylik bilan ijodiylik insonda har vaqt ichki antogonizmga bo'ladi. Har bir insonda ijodiylik ko'nikmalari mavjud bo'ladi, bunga sabab har bir insonda ijodiylik bo'yicha avvalgi avlodlarning arxetiplari ish olib boradi. Aynan mana shunday arxetiplar ijodiy ilhomni yuzaga keltiradi.

A.Maslouning fikriga ko'ra, insonning universal xususiyatidir. Demak, inson jamoa ichida yashashga mahkum ekan, bu xususiyat hammada mavjud bo'ladi. Chunki mazkur xususiyat insonga jamiyatda o'zini namoyon qilish, o'zigi qaysidir jihati bilan o'zini ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Olimning fikriga ko'ra, ijodiylik maxsus shart-sharoitlarni, alohida belgilangan tarbiyaviy ishlarni taqozo etmaydi, chunki ijodiylik insonda azaldan tabiiy ravishda mavjud bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, ijodiylik bu genetik tushunchadir.

K.Rojers esa, A.Maslou ketidan ketib, ijodiylikning universal hodisa ekanligiga ishonadi. Biroq universallik aynan jamiyat mahsuli ekanligini ta'kidlab o'tadi. Ya'ni jamiyatning o'zida ijodiy bo'lish uchun barcha imkoniyatlar mavjuddir. Chunki hayotga munosabat, hayotda yashash malakalari ijodiylikni har qadamda talab qilishi mumkin. Uning fikriga ko'ra, ijodiylik belgilangan maqsadli xatti-harakatlar majmui orqali yangi mahsulotni yaratish jarayonidir.

Rus olimlaridan Ya.N.Ponomaryov ham odamdagi ijodiylik masalalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, ijodiylikning juda katta va keng ma'nosi mavjud. Bu keng ma'no

har qanday ko‘rinishdagi taraqqiyot degan tushuncha bilan bog‘liqdir. Ijodiylik rivojlanishga olib keluvchi sayi-harakatlarga teng keladi. U taraqqiyot mexanizmidir. Insondagi ijodiylik umuman dunyo, kosmos va atrof-muhitdagi taraqqiyot uchun yaratilgan shart-sharoitlar majmuidir, insondagi ijodiylik esa mana shu ulkan ijodiylik shart-sharoitining konkret inson hayotida bo‘lgan in‘ikosidir.

Inson va uning ijodiylikiga oid barcha tarixiy-ijtimoiy qarashlarning umumiy xususiyatlarini birlashtirgan holda, quyidagi bo‘limlarga bo‘lish mumkin:

birinchi bosqich (ongli faoliyat) – axborotlarni yig‘ish, miya faoliyati, o‘z aqli, shuuri va intellektini ijodiylik uchun tayyorlash va uni namoyon etishga bag‘ishlash bosqichi, bilim, malaka va ko‘nikmalarni yig‘ish, ularni xotirada saqlash, intuitiv tarzda o‘z ijodiylik namoyon etish bosqichi;

ikkinchi bosqich (anglanmagan faoliyat) – yig‘ilgan barcha hayotiy tajriba, intuitsiya, bilim, malaka va ko‘nikmalar, ma‘lum sohadagi kompetensiyalar majmuining belgilangan ijodiy yechimga olib kelish va ularning namoyon bo‘lishini ta‘minlash bosqichi, ijodiylik inkubatsiyasi bosqichi;

uchinchi bosqich (anglanmaganlikdan anglangan va maqsadli faoliyatga o‘tish bosqichi) – ilhomning kelishi va ijodiylik uchun shart-sharoitning pishib yetilishi, mohiyatni bilish va namoyon qilishga jismonan, intellektual va xissiy tayyorlikni anglash bosqichi;

to‘rtinchi bosqich (anglangan faoliyatni to‘la namoyon etish bosqichi) – g‘oyaning ijodiy rivoji, uning mukammal darajaga yetishi va g‘oya realizatsiyasi bosqichi.

Elis Pol Torrensning fikriga ko‘ra, ijodiylik kreativlikning fundamentidir. Kreativlik aslida muammo, defisit, bilimlarga bo‘lgan juda katta ehtiyoj davrining mahsuli bo‘lib, mana shu turli ijtimoiy muammolarga sezgirlik, ularga pozitiv reaksiya ko‘rsatish, ularga bo‘lgan o‘z munosabatini ochiq bildirish asosida vujudga keladi. Shuning uchun kreativlik turli ijtimoiy muammolarni hal etish yo‘llari bo‘yicha g‘oyalar, qarashlar, fikrlar, tizimlar shaklida, turli muammolarning anglab yetilganligini namoyon etuvchi badiiy asarlar, she‘rlar, romanlar, kitoblar, bestsellerlar sifatida, yoki ular mohiyatini ko‘rsatib beruvchi badiiy asarlar va monumental tasviriy san‘at asarlari rantasvir, haykallar, pannolar tarzida vujudga kelishi mumkin. Shu bois, ijodiylik pedagogik-psixologik tushuncha sanaladi. Ya‘ni ijodiylikni maqsadli pedagogik jarayonda shakllantirish mumkin, shu bilan birga uning shaxs psixologiyasiga aloqadorligi mavjud, shaxs psixologiyasidan tashqarida ijodiylik mavjud bo‘la olmaydi. Shu nuqtai nazardan, shoir va yozuvchilarda verbal kreativlik rivojlangan bo‘ladi. Badiiy ijodkorlarda obrazli kreativlik rivojlangan bo‘ladi.

Ijodiylikning o‘ziga xos xususiyatlari ichida quyidagilarni alohida ajratib ko‘rsatish mumkin:

tezlik – turli bilim, malaka va ko‘nikmalarni yig‘ib, ularni qayta anglash va ular asosida yangi mahsulotni yaratishga yo‘naltirilgan son ko‘rsatkichi;

ongning egiluvchanligi – yangi mahsulotga yo‘naltirilgan turli g‘oya, qarash, strategiyalarning o‘zgarib, modulyasiya bo‘lishi, ular kombinasiyalarining yaratilishi, bir aspektdan boshqa aspektga o‘tish imkoniyatlari;

originallik – jamiyatga ma‘lum bo‘lgan g‘oya, qarash va an‘analardan tashqarida bo‘lgan batamom yangi g‘oya, qarash va an‘analarni bildira olish va ularni o‘rnatish usul, vosita va yo‘llarini bilish;

mohiyatni ko‘ra bilish va stereotiplarga qarshi kurashish – har qanday qo‘yilgan maqsadda darrov yangi g‘oya mohiyatini ko‘ra bilish va uni qabul qila olish va jamiyatdagi mavjud stereotiplarga qarshi kurasha olish.

O‘zbekistonda ijodiylik muammosi pedagogik va psixologik tadqiqotlar obyekt va mavzusi bo‘lgan. Bir qator olimlar, jumladan umumiy maktab ta‘limi, oilaviy ta‘lim, ta‘lim va tarbiyada ma‘naviylik omillari kabi masalalar va ularning turli qirralari A.Musurmonova, M.Quronov, S.Nishonova, N.Jo‘rayev, A.Begmatov, M.Mahmudova, B.Shermuhamedov, K.Risqulova, R.Mavlonova, O.Xasanboyeva, I.Valixo‘jayeva, P.Yusupova, O.Jamoliddinova, G.Qosimova, R.Safarova, A.Bekmurodov, M.Xaydarov, X.Nazarova kabilar asarlarida o‘rganilgan. Psixolog olimlardan Z.Abduraxmanova, D.Anvarova, M.Davletshin, N.Dalimova, G.Niyozmetova, A.Qodirova,

E.G'oziyev, G'.Shoumarov kabilar ijodiylikning umumiy- psixologik va nazariy jihatlarini o'rganganlar.

A.Sulaymonovning "Tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari" monografiyasi e'lon qilindi[1]. B.Boymetov, N.Tolipovlarning "Maktabda tasviriy san'at to'garagi" kitobi 1995 yilda nashr qilindi. N.Oydinovning Rassom – o'qituvchilar tayyorlash muammolari" kitobi ham sohadagi muammolarning yechimlari va tahliliga bag'ishlandi. Ko'ziyev T., Abdirasilov S., Nurtayev O', Sulaymonov A. kabilarning hamkorlikda yaratgan "Tasviriy san'at" asari soha rivojini xissa bo'lib qo'shildi[2]. S.S.Bulatov, R.R.Jabbarov kabilarning "Tasviriy san'at asarlarining falsafiy va psixologik taxlili" monografiyasi san'at asarlarini anglash va ular asosida mushohada qilish amaliyoti va nazariyasi masalalarini o'rgandi. F.Alimov, X.Shodimetov, A.Ibragimovlarning hamkorlikda yaratilgan "Kompyuyer grafikasi va asoslari" kitobi nashr qilindi[3]. M.Salaxutdinova "Ijod psixologiyasi"ning amaliy va nazariy jihatlarini sarhisob qilgan, R.Yu.Musinova o'z maqolasida "Talabalar tafakkurida ijodiylik va kreativlikni shakllantirish muammosi"ni o'rgangan. D.R.Shabbazova "Boshlang'ich ta'limda tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi" ma'ruzalar matnini yaratgan. N.X. Vahobovanning "Tasviriy san'atda tarixiy portret janrini badiiy idrok qilish" maqolasi nashr qilingan.

Mavzuning turli qirralariga bag'ishlangan xalqaro va respublika miqyosidagi seminarlar, konferensiyalar va anjumanlar o'tkazilgan. Masalan, Andijon davlat universitetida "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan integrasiyalashning muammolari va yechimlari" mavzusida xalqaro miqyosida ilmiy-texnik anjuman 2020 yil may oyida o'tkazilgan. Mazkur Xalqaro ilmiy-texnik konferensiya O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 fevraldagi 56-F son farmoyishiga asosan "2020 yilda o'tkaziladigan xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi" ga ko'ra tashkil etilgan.

R.Hasanovning "Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi" darsligi ham sohada muhim ahamiyat kasb etgan kitoblardan biri bo'ldi². Yana Hasanov R. qalamiga mansub "Maktabda tasviriy san'at asarlarini takomillashtirish yo'llari" kitobi, T.Qo'ziyev, A.Egamov, T.Qanoatov, A.Nurqobilovlarning "Rangtasvir" nashri, R.Rajabov, X.Sultonov kabilarning "Rangtasvir (Akvareldan natyurmort ishlash) o'quv qo'llanmalari sohadagi pedagogik imkoniyatlarning kengayishiga xizmat qildi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda ijodiylik me'yorlari, ular klassifikatori, ularda ijodiylikni rivojlantirish omillari kabi masalalar ham ilmiy muammolardan biri bo'lib, masalaning turli pedagogik va psixologik aspektlari dunyo olimlari, MHD va Rossiya olimlari tomonidan bir qadar o'rganilgan.

Rangli tasvir fanini o'qitishda so'nggi yillarda qator ishlar nashr qilindi. Xususan, S.F.Abdirasilovning "Tasviriy san'at o'qitish metodikasi" kitobi sohadagi o'qitish usul, vosita va yillarini jamlab, zamonaviy usullar sharhini yaratdi. S.F.Abdirasilovning "Tasviriy san'at atamallari" o'quv qo'llanmasi, "Rangtasvir" darsligi, "Chizmatasvir" o'quv qo'llanmasi, "Dastgohli rangtasvir" o'quv qo'llanmalari sonini bir qadar o'quv adabiyotlari bilan ta'minlashga xizmat qildi[4].

Binobarin, barcha ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanadigan o'rinlar shundaki, boshling'iya maktab o'quvchilarida ilk bor tasviriy asarlar, musiqa asarlari, badiiy adabiyot borasidagi tasavvurlarni maqsadli shakllantirish juda muhimdir. Chunki mazkur asarlar orqali bolalar tafakkurida ulardagi asar qahramonlari taqdiriga hamkorlik, ular taqdiri ustida qayg'urish, ular tushgan turli vaziyatlarni o'ziga ham moslash, shuningdek o'z ijodiy faoliyatini stimulyasiya va motivasiya qilish uchun qo'l keladi. Shunga ko'ra, bolalarning ijodiy potensialini o'stirish va maqsadli shakllantirish faoliyati mashaqqatli, tekis bo'lmagan, inson ongi, shuuri, tafakkuri va layoqatlarining barchasi bilan bog'liq faoliyat ekanligini pedagoglar yaxshi bilishi taqozo etiladi. Afsuskin, bugungi kunda ashula, rasm kabi predmetlarga ota-onalar ikkinchi darajali fanlar sifatida qaraydi va ularni hayotda kerak bo'lmagan

fanlar deb baholaydi. Bu umuman noto'g'ri bo'lib, agar bolaning iqtidori fizika, ximiya, biologiya, matematika kabi jiddiy predmetlar bilan bog'liq bo'lsa ham, ularni anglash uchun fantaziyaning yetishmasligi, mantiqiy anglash jarayonining yo'qligi sezilsa, demak ashula va rasm darslari sifati va soniga alohida e'tibor qaratish taqozo etiladi.

Rasm chizish jarayonida o'quvchi turli xislarni boshidan kechiradi. Ranglardan va rasm chiqish qo'lidan kelayotganligidan quvonadi. Rasm uning ichki olami ekanligini u ham biladi. Chunki uni faqat qo'llari harakati rasm chizishga undamaydi. Balki uning tafakkuriga o'ziga hos g'oya tug'ilgan bo'ladi. Bola mana shu g'oyani ushlab qolib, rasmga o'tkazmoqchi bo'ladi. O'ziga xos qiyinchiliklardan o'tiladi. Ya'ni bola bir narsani chizmoqchi bo'lsa, chizgan narsasi boshqacharoq chiqadi. Bola ruhan yangi yo'nalishni topishga intiladi. Hamda mana shu chizish jarayonida turli holatlar, vaziyatlar, fikrlardan o'tadi. Bolaning ongi shakllanana boradi. Bolaning malakalari ham shakllanana boradi. Bola chizish jarayonida turli bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab boradi. Bola olamni anglay boshlaydi va o'z xulosalarini qiladi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. U turli predmetlarning holati, geometriyasi, borliq, borliqda masofaning tutgan o'rni, ranglarni berishda jilolanish mohiyati kabilarga o'z javobini topa boshlaydi.

Binobarin, tasviriy san'at, uni rasm chizish jarayoni sifatida tashkil qilish, tasviriy asarlarni mushohada qilish jarayonlarining inson ongi, shuuri, qarashlari tizimi va fikrlash jarayoniga bo'lgan ta'siri kattadir. Bolaning o'z o'zi imkoniyatlarini aniq bilib olishi uchun aynan rasmlarni chizishi lozim. Shunga ko'ra, odamlarning ijodiy faoliyatini tashkil qilish bugungi dunyo rivojining muhim masalalari qatoridan o'rin oladi. Ayniqsa, chuqur iqtisodiy va ijtimoiy o'sish, islohotlar va o'zgarishlar davrida ijodiy odamlarga bo'lgan talab keskin ortadi. Chunki jamiyatda bir narsaning o'rniga yangi, batamom o'zgacha, biroq taraqqiyotni ta'minlab beruvchi sohalar, yo'nalishlar, usullar zarur bo'ladi. Ijodiy odamlar aynan mana shudarni yetishtirib bera oladi. Yangi O'zbekistonni yaratish va rivojlantirish bo'yicha sayi-harakatlar ham aynan mana shunday yangiliklarni yaratib bera oluvchi insonlarga bo'lgan talabni kun tartibiga qo'yadi. Bunday odamlarni esa tasviriy san'at, rasm, ashula kabi predmetlarni yaxshi o'rganmasdan turib, to'laqonlik shakllantirib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulaymonov A. Tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. - T.: 2017
2. Boymetov B., Tolipov N. Maktabda tasviriy san'at to'garagi. – Toshkent: 1995
3. Bulatov S.S., Jabbarov R.R. Tasviriy san'at asarlarining falsafiy va psixologik taxlili. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2010.
4. Alimov F., Shodimetov X., Ibragimov A.. Kompyuyer grafikasi va asoslari. –T. 2012